

KOCSIS Lenke

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
lenke.kocis@ff.uns.ac.rs

MŰFAJOK, FORMÁK ÉS MOTÍVUMOK NYOMÁBAN

Varró Dániel: A szomjas troll: Kis viking legendárium

Tragom žanrova, oblika i motiva

Danijel Varo: Žedni trol: Mali vikinški legendarijum

Tracking Genres, Forms and Motifs

Dániel Varró: The Thirsty Troll: Little Viking Legendary

A tanulmány Varró Dániel *A szomjas troll: Kis viking legendárium* című 2018-ban megjelent könyvének műfaji, formai és motivikus gyökereit igyekszik felfejteni. Ezek egy kifejezetten heterogén halmazt alkotnak, ami a szerző megelőző munkásságát szem előtt tartva nem meglepő. A vizsgálódások központjában elsősorban a gyerek- és a fantasy irodalom hagyományos és/vagy rendhagyó formában megjelenő toposzai állnak, szem előtt tartva a XX. századi populáris kultúra kimutatható hatásait is. Ezenfelül a kötetben található négy történet mindegyike más-más versformában készült alkotás, vagy az előbbiektől újfent eltérő irodalmi tradíciókat evokálnak. *A szomjas trollal* kapcsolatban felmerül még a mű aktuális (pop)kulturális trendekhez fűződő viszonya, valamint a mű potenciális olvasóközönségének meghatározása a könyv allúzió- és motívumrendszerének tükrében.

Kulcsszavak: gyerek- és ifjúsági irodalom, fantasy irodalom, lapozgató kalandkönyv

A gyerek- és ifjúsági irodalom fejlődéstörténetében a XX. században számos nemzeti irodalomban mentek végbe jelentős, bizonyos tekintetben már-már szélsőségesnek tekinthető változások. A XIX. és XX. század első felének magyar gyermekirodalmát egy „pedagógiai irányultságú diskurzus” uralta, amely nem a gyereket szólaltatta vagy szólította meg, még csak nem is a gyerek olvasót, sokkal inkább a felnőttek által a gyerekekhez intézett beszéd volt. A didaktikus beszédmódot felszámoló, esztétikai szempontból igényes művek csak a XX.

század második felében kezdtek megjelenni a magyar gyerek- és ifjúsági irodalomban (bővebben Gombos 2007, 43–44). A narratív eljárások és intenciók terén bekövetkezett változások mellett szembetűnő a tematikus és motívumbeli gazdagodás, a merészebb szerzőknél a sokáig gyerekek – de előfordult, hogy felnőttek – számára tabuként kezelt témák feldolgozása. Utóbbiak megjelenése részben az elmúlt fél évszázad során bekövetkezett szociokulturális változások hatásának is tulajdonítható. Műfaji és formai szempontból azonban általában még a feldolgozott témák tekintetében kifejezetten progresszív szemléletű kiadványok is megmaradnak a klasszikus formáknál. Például az etnikai és társadalmi kisebbségek helyzetével és megítélésével foglalkozó, megjelenésével botrányok sorozatát kiváltó *Meseország mindenkié* (2020) is átdolgozott népmeséket tartalmaz, történetei jól ismert narratívák és toposzok köré szerveződnek. Kevés olyan költővel és íróval találkozunk a kortárs magyar gyerekirodalomban, aki olyan műfajokban és/vagy formákban alkot, melyek egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán jelennek meg ebben az irodalmi kategóriában. Az egyik kifejezetten sokat kísérletező szerző mindenképpen Varró Dániel, akinek versesköteteiben számos különböző versformában írt szöveget találunk, a felnőtteknek és gyerekeknek szántakban egyaránt. Lényegében mindhárom műnemben alkotott valamilyen formában, drámában fordításokon és adaptációkon dolgozott, prózakötete az *Aki szépen butáskodik* (2018) pedig a *Nők Lapjában* 2011 és 2017 között megjelent naplóbejegyzésszerű rövidprózáinak gyűjteménye. Műfaji szempontból legmerészebb vállalkozása minden bizonnyal a *Túl a Maszat-hegyen* (2003) című Anyegin-strófában írt verses meseregénye (a szerző által használt műfajmeghatározó alcím), amiben a verses regény egyik klasszikus versformája mellett limerickek, dantei tercínák, hexameterek és egy *Születésnapomra*-parafraíz is megtalálható (bővebben Kocsis 2018). A *szomjas troll* (2018) pedig sok tekintetben hasonlóságot mutat a *Túl a Maszat-hegyen*-nel, bizonyos elemei miatt még a verses regény műfaj vonzáskörébe tartozónak is tekinthető. A szépirodalmi és gyerekirodalmi hatások és áthallások mellett ki kell még emelni a fantasy irodalmat, illetve annak egy specifikus alműfaját, a lapozgatós kalandkönyvet, ami nem csupán az utolsó történet műfajaként jelenik meg a kötetben, hanem véglegesen egységes világgá kapcsolja össze a kötetben található négy mesét.

Összekapcsolódó világok

A zsánerirodalom bizonyos műfajaiban, elsősorban a sci-fiben, a fantasyben és a horror bizonyos válfajaiban, de még egyes krimikben is kiemelten fontos szerep jut a világepítésnek (worldbuilding) és a szerző által megalkotott világ bemutatásának, az olvasó bevezetésének. A *Gyűrűk Ura* trilógia mint zsáner-

konstruáló mű fontos kiindulópont ebben a tekintetben is. Az első kötet, *A gyűrű szövetségének* prologusa öt számozott részből áll, melyben egy talált kéziratot fordító/tolmácsoló elbeszélő egy történész-antropológus módszerességével mutatja be a hobbitokat, szokásaikat, társadalmi berendezkedésüket, röviden kitér történelmükre és összefoglalja az Egy Gyűrű megtalálásának történetét, mint az előzményekből a továbbiak szempontjából releváns eseményt (Tolkien 2005, 13–30). A prologus első része, ami *A hobbitokról* címet viseli, mindjárt egy másik fajta kontextualizációval indít, Tolkien korábban megjelent művéhez, *A hobbit*hoz kapcsolja *A Gyűrűk Ura* történetét¹:

Ebben a könyvben jórészt hobbitok szerepelnek, és aki elolvassa, sokat megtudhat a természetükről, és valamicskét a történelmükről is. További adatok találhatóak a Nyugatvégi Piros Könyvben, amelynek szemelvényes kiadása már korábban megjelent *A hobbit* címmel. Ez a régebbi kiadvány a Piros Könyv első fejezeteiből merít; melyeket maga Bilbó írt, az első olyan hobbit, aki világszerte híressé vált, és történetének az Oda-vissza címet adta, mivel keleti utazását és hazatérését beszéli el benne: kalandja azután kihatótt valamennyi hobbitra, belesodorva őket az itt ábrázolandó korszak nagy jelentőségű eseményeibe (Tolkien 2005, 13).

A bevezetőben tehát nemcsak a történet kiindulópontjához szolgáltat információkat, hanem irányítja is az olvasói elvárásokat, nyilvánvalóvá teszi, hogy egy fantasy történetet tart a kezében a befogadó, melynek világa körülhatárolt szabályok szerint működik, hiszen *A hobbit*ban már bemutatásra került Középfölde és lakóinak egy része. Ugyanakkor a továbbiakban *A Gyűrűk Urában* is egy a világtól eléggé elszigetelt közösségből (a Megye) induló csapat utazásait követve és kalandjai által, fokozatosan ismerkedik meg (behatóbban) az olvasó a kontinens különböző népeivel, kultúráival, országaival, azok történelmével és az aktuális politikai viszonyokkal. Egy könnyen megismerhető, jól körülhatárolt helyszín mint kiindulópont a történetbe integrált, a világban való fokozatos elmélyülést tesz lehetővé. Varró Dániel *A szomjas troll* című kötetéből hiányzik ez a fantasyben klasszikusnak tekinthető szakaszos bemutatás, ebben a könyvben, pontosabban az első három történetben a mesékre oly jellemző in medias res kerül előtérbe. Az olvasói elvárásokra két dolog lehet előzetesen kihatással, a könyvajánlóként is funkcionáló fülszöveg, valamint a könyv alcíme. A fülszöveg alapjait tekintve egy a fent bemutatotthoz hasonló jellegű, csak sokkalta tömörebb orientációt ad az olvasónak, inkább kulcsszavak felsorolása, nem pedig tényleges bevezetés, mint azt *A Gyűrűk Ura* esetében láthattuk:

¹ A művek megjelenésük sorrendjében: *The Hobbit* (1937), *The Lord of the Rings: The Fellowship of the Ring* (1954), *The Two Towers* (1954), *The Return of the King* (1955).

Mi van a Maszat-hegyen túl? Varró Dániel újabb verses mesefolyama szerint a zord fjordok világa, ahol a skandináv és kelta folklór jellegzetes alakjai élnek: trollok, mocsári goblinok, orkok, leprikónok, habléányok és hablegények. [...] olvashatunk egy troll-legendát, egy finn minieposzt, egy Andersen-paródiát, és egy vikinges, lapozgatós gyerekfantasy főhőseivé is válhatunk, melyet tetszésünk szerint alakíthatunk (Varró 2018).

A kötetet a szerző egyik korábbi művéhez kapcsolja, konkrétan azt sugallja az olvasó számára, hogy *A szomjas troll* „verses mesefolyama” ugyanabban az univerzumban játszódik, mint a *Túl a Maszat-hegyen*. Továbbá nagy vonalakban felvázolja a helyszínt, a teljesség igénye nélkül megmutatja a szereplőket, ezenfelül műfaji és formai eligazítást is ad. Ami a felsorolt „skandináv és kelta folklór jellegzetes alakjait” illeti, a trollok a skandináv, a goblinok a germán, a leprikónok az ír folklór alakjai, a habléányok (mermaid) több európai néphagyományban is előfordulnak, de általában a görög mitológia szirénjeiből eredeztetik őket. Viszont orkok után teljesen hiábavaló mitológiai lexikonokban kutatni, mert Tolkien által megalkotott lények. *A szomjas troll* kritikájában Fülöp Dorottya is Tolkien hatásaként értelmezte egy ork szerepeltetését, és a mellékszereplők megformálásában is egyértelműen érezhetőnek tartotta a szerző hatását (Fülöp 2019, 112).

A fülszövegben felsorolt műfajok és formák, a legenda, a minieposz, az Andersen-paródia és a lapozgatós gyerekfantasy valószínűleg inkább annak a korosztálynak, vagy a felnőtt olvasónak előlegeznek meg információkat, aki már tágabb irodalmi, műfaji, esetleg verstani ismeretekkel is rendelkezik. A tanulmány első mondataival a gyerekirodalomba pozicionáltam *A szomjas trollt*, és a mű véleményem szerint elsődlegesen oda is tartozik, a történetek megformálása, a negyedik történet gyerekszereplői, még Maros Krisztina rajzai is ezt támasztják alá. Ugyanakkor Varró Dániel könyve duplafedeles irodalomként is meghatározható, tehát az alkotásból „a befogadó a maga számára annyit képes elsajátítani, amennyire a műveltsége, az életkora, a pillanatnyi helyzete és hangulata képessé teszi” (Bárdos 2013, 16), és a szöveg más elemei rezonálnak a gyerekek, a kamasz és más felnőtt olvasóval. Egy ilyen bravúros tematikus összeállítást, motívumok gyakorta humoros hatást keltő egymás mellé rendezését, műfaji és formai kompozíciót már a szerző *Túl a Maszat-hegyen*-ben című verses meseregényében is láthattunk. Fülöp Dorottya már említett kritikájában is körüljárta ezt a kérdést, szerinte a „kötet olyan kulturális sémákra épül, amelyeket elsősorban egy felnőtt ért meg igazán”, konklúziójában *A szomjas troll* „nem gyerekkönyv és nem is felnőtteknek írt mese”, ami éppen azért működőképes, mert több korosztály számára is élvezhető (Fülöp 2019, 114).

A könyv világába való bevezetés és az olvasói elvárások irányításaként értelmezhető még a kötet alcíme, a *Kis viking legendárium* is. Legendáriumnak hagyó-

mányosan a keresztény szentek legendáinak gyűjteményét nevezik, de ebben az esetben a viking előtaggal egyértelműen az északi népek kultúráját és folklóráját jelölte ki a szerző. Hagyományosabb értelmezésben akár ellentmondásosnak is tűnhet ez a szókapcsolat, viszont ebben az esetben a legendárium feltételezhetően inkább a fantasztikum hangsúlyozását szolgálja, és nem a keresztény mitológiával állít fel kapcsolatot, hiszen a szóban forgó gyűjteményes forma más jellemzői, mint például a naptári sorrend, mint a történetek rendezési sorrendje, nem található meg a kötetben.

Műfajok, formák és motívumok

Amennyiben gyerekirodalmi műfajok, egészen pontosan a mese felől közelítjük meg a kötetben fellelhető motívumokat, minden történetére érvényes megállapítás, hogy „Varró cselekményszövése azt a hagyományt követi, amelyet méltán nevezhetünk Lázár Ervin-inek, jelesül, hogy egy ismerős népmesei szituációt egyszer csak fejtetőre állít, nem népmesei módon old meg” (Tamás 2019), és ugyanez figyelhető meg a Grimm- és az Andersen-mesékből származó motívumok és cselekménymozzanatok új kontextusba helyezésének esetében is. Ezt példázza, amikor a címadó történet főszereplője, Kalle troll visszadobja a vízbe a partra vetett hableányt, aki a „Jó tett helyébe jót várj” formulával egy kívánság teljesítését kínálja fel, a troll kincs, szerelem és ész helyett csak az összetört bunkóját szeretné visszakapni, mert azokat nem így szeretné megszerezni, vagy egyszerűen nincs rájuk szüksége (Varró 2018, 12–13). Továbbá a harmadik mese, *A kis hablegény* főszereplőjét, Jespert a nővérei nem viszik magukkal matrózokat a halálba csalni, mert még túl kicsi és énekelni sem tud, a hablegény ezt igazságtalansággként éli meg, de az elbeszélő a *Hamupipőke* mostohanővéreinek kegyetlenkedéseit elítélendő, szélsőséges példaként megidézve azonnal tisztázza a helyzetet:

Nem voltak gonoszak ezek a nővérek különben, nem szórtak például az iszapba kagylóhéjat vagy csigaházat, • és nem mondták neki, hogy mire megjövünk, Jesper, az iszaptól ezeket kihalásszad, • egyszerűen csak azért nem vitték ilyenkor magukkal Jespert, • mivel még nem volt éneklésben expert (Varró 2018, 44).

Az ismert motívumok és mesei karakterek szerepeltetése és új kontextusba helyezése így az irodalom adott regisztereinek tematizálását eredményezi. A kötet címadó, első meséjében Kalle troll néhány viking harcos elfogyasztása után megszomjazva betér egy kocsmába, ahol nincs lakkaszörp, mert Mökki mocsári goblin ellopta az összes bogyót, ezért útnak indul és visszaserzi az összes lakkát,

ezzel elnyeri egy csinos orkleány szerelmét. A Tolkien által megalkotott ork faj a humanoid, de kinézetében torz és állati jegyeket hordoz, a tolkien mintákra építő epic (epikus) fantasy történetekben általában negatív szerepkörben, a sötét erők hűséges csatlósaként tűnnek fel. Az olyan történetek, amelyekben az orkok nem gonosz karakterekként szerepelnek – vagy legalábbis árnyaltabb szerepkörben tűnnek fel, mert teljesen pozitív hősként tényleg ritkán jelennek meg – már a fantasy (ez irodalomban és videojátékokban egyaránt megfigyelhető) egy olyan, a klasszikus művek hatása alól magát kivonni kívánó válfajának tekinthető, ami igyekszik eltávolodni a világot leegyszerűsítő, bináris oppozíciókban értelmező, külső szépséget a belső értékekkel kiegyenlítő mintáktól. *A szomjas troll*ban csak orklányként említett szereplőről azonkívül, hogy a kocsma közönségével együtt kinevette a lakka visszaszerzésére induló Kallét, csak annyit tudunk meg, hogy szép volt (legalábbis a troll szemével): „zöld bőr, nagy fogak, hegyes fül, tetszett neki mindenestül” (Varró 2018, 10). Ami negatív szerepkörből kilépéshez hasonlóan ugyancsak a hagyományos fantasztikus toposzoktól való eltávolodás, hiszen az orkok általában (emberi mércével) torzként kerülnek ábrázolásra.

Verselés tekintetében *A szomjas troll* időmértékes, trochaikus lejtésű. A négy soros versszakok elég sajátos szerkezetűek, Fülöp Dorottya szerint Edgar Allan Poe *A holló* című versét idézik, azzal, hogy itt az 5. és a 6. sorok hiányoznak (Fülöp 2019, 110).

*Egyszer egy bús éjfél tájon, míg borongtam zsongva, fájón
S furcsa könyvek altatgattak, holt mesékből vén bazár,
Lankadt fõm már le-ledobbant, mikor ím valami koppant,
Künn az ajtón mintha roppant halkan roppanna a zár,
„Vendég lesz az”, így tünődtem, „azért roppan künn a zár,
Az lesz, más ki lenne már?” (Poe 2003, 15.)*

*Egyszer, tényleg tökre régen, fõnn a hóban, fõnn a jégen,
hol a trollok élnek, fõnn a havas tájon valahol,
hol a trollok fjordok, fjellek közt bunkókkal menetelnek,
menetelt kis bunkójával ott egy Kalle nevű troll (Varró 2018, 7).*

A Poe-vers és *A szomjas troll* első versszakainak egymás mellé helyezése igazolni látszik a fenti felvetést. A páratlan sorok mindkét költeményben trochaikus nyolcasok, a párosak nyolcadfelesek. Előbbiekben belső rímek találhatóak, melyek egyben metszetrímek is, ezért a rímképlet mindkét szövegben (*A holló* esetében az első négy sorban) a következőképpen alakul: aABcCB. A metszetrímek a versszakok többségében annyira hangsúlyosak, hogy az első és a harmadik sorok szimultánként meghatározhatók, mint trochaikus lejtésű felező tizenhatosok. Az így kialakuló ritmus és maguk az alkalmazott rímfajták

(gyakran kecske-, kín- vagy kancsal rímek) több ízben járulnak hozzá a humor fokozásához, vagy éppen válnak annak forrásává:

*Mert a szél, a sós öbölszél, mely fjordoknál néha fjölkél,
s ott viking hajókat ringat, és a sok viking hajós,
ingén átfúj ingva-lengve (a vikingek inge lenge)
fújja őket folyton egyre, és bukéjuk pfúj de sós* (Varró 2018, 9).

A *szomjas troll*ban a már említett habléány-epizódon kívül a lakka bogyók visszaszerzése az, amelyben egy jól ismert cselekményelem megoldása eltér a megszokott kimeneteltől. A kaland felvezetése újfent azt szemlélteti, hogy a történet főszereplője Kalle nem egy komplex karakter: „Nem zavarta szél, sem orkán, »lakkaszörp!«, máskor meg: »orklány!« / erre gondolt (egy időben egy trollfejbe ennyi fér)” (Varró 2018, 14). A lakkát bitorló Mökki próbák elé akarja állítani a trollt, akinek a kocsmában azt mondták, hármat kell teljesíteni, de a mocsári goblin önkényesen ötre változtatta a próbatételek számát. El is kezdi ismertetni a természetesen lehetetlen feladatokat, először kiskanállal merjen ki egy fjordot, majd vágjon rendet egy fenyvesbe, a harmadik egy találós kérdés, vagy matematikai feladat lenne, melynek Mökki már nem ér a végére, mert Kalle beleunva a sok beszédbe fejbe vágja bunkójával, összepakolja a bogyókat, és viszi vissza a kocsmába. A konfliktus gordiuszi csomó átvágását idéző feloldása az ilyen helyzetekben megszokott végkimenetel fonákja, mert hagyományos cselekményvezetésben a népmesei hősök furfangos megoldásokkal állnak elő és/vagy segítők által jutnak el a pozitív, általában békésebb végkimenetelhez. Ez a fajta konfliktuskezelés, a kaland kezdete, Kalle viselkedése a fantasy egyik népszerű szubzsánere, a sword and sorcery (kard és boszorkányság) sémáit is felidézi. Ezek a történetek leginkább olyan többé-kevésbé egzotikus helyszíneken játszódnak, melyek technológiai fejlettsége kezdetleges, ezért a szereplők általában szál- és hideg fegyverekkel hadakoznak, a mágia jelen van a világban, de a főszereplők nem varázshasználók, viszont kivételes fizikai erővel rendelkeznek, továbbá a „legfontosabb ismertetőjegye, hogy a lineáris történet akciójele- netekben és izgalmas kalandokban bővelkedik”, valamint „a hőseiket gyakran közvetlenebb, személyes indítékok hajtják, például egy nő megmentése, egy falu védelmezése, vagy a bosszúvágó” (Hegedűs 2012, 15, 16). Az alműfaj legismertebb karakterei Robert E. Howard életművéből kerülnek ki: Kull és Conan² (a

² A popkultúra megkerülhetetlen részévé inkább a Conan-történetek váltak, melyekből számtalan adaptáció készült az összes elképzelhető médiumban. A legismertebbek valószínűleg az 1982-ben megjelent *Conan, a barbár* című film az akkor még elsősorban testépítőként ismert Arnold Schwarzenegger főszereplésével készült film, valamint a *Marvel Comics*, később a Dark Hors által kiadott azonos című képregénysorozat.

témáról bővebben Hegedűs 2012). *A szomjas troll* története több szempontból is beleillik ezekbe a műfaji sémákba, Kalle kivételes fizikai erővel rendelkezik, a kalandot kiváltó indítékok személyesek, és céljai elérésének érdekében egy nála sokkal agyafúrtabb, látszólag érinthetetlen ellenséggel kell megküzdenie, amik általában a sword and sorcery regények gonosz boszorkányainak és boszorkánymestereinek jellemzői. Ezenfelül az orklány kegyeinek elnyerése is jól illeszkedik ebbe a sémába.

A második történet *A kíváncsi óratörpe* – amit a fülszöveg finn minieposzként mutat be – főhőse Eino, a Finnországban élő, mindenbe lyukat beszélő törpe, aki a történet elején elrontja a rábízott órát, majd különböző kalandok és némi önismereti fejlődés után helyreállítja a városka életét, aminek lakói óra nélkül nem tudják, mikor mit kell csinálni. A cselekményt rövid előhang vezet fel és utóhang zárja, a három énekre tagolt történet a klasszikus verses epikában is gyakori bonyodalom, utazás és kalandok, megoldás szerkezetet követi. Az egyes szövegrészek nem tagolódnak üres sorokkal elválasztott versszakokra, de behúzott sorok jelzik az új tematikai, gondolati egységek kezdetét. A már említett finn minieposz meghatározást szem előtt tartva nem meglepő, hogy *A kíváncsi óratörpe* műformája a kalevala-vers. A magyar verstanokban általában a forma két megközelítésével találkozunk: egyesek „a felező nyolcashoz hasonló ütemhangsúlyos struktúrának látják, mások szerint trocheusi lejtésű” (Csehy–Polgár 2018, 23). A kalevala-vers Varró Dánielnél szimultán verselésű, az ütemhangsúlyos felező nyolcas ritmusa dominál, a trocheusok aránya spondeusokkal együtt éppen meghaladja a minimumnak tekintett hetven százalékot, ezek az arányok figyelhetők meg az előhangban is:

*Tudok én egy történetet,
éppenséggel érdekeset,
izgalmasat igen nagyon,
elmondjam-e nektek vajon?
Úgy hallottam én is régen
finnek fagyos fenyvesében,
mohás tóparti tisztáson,
bűvös buszvégállomáson,
sziklák közti szabadstrandon,
strandon álló fagyis standon.
Dalt nékem a fagyis mondott,
gombóc mák mesévé bomlott,
jobbról lediktálta lepke,
busz pöfögte bal fülembe.*

A sorokat végig páros rímek zárják, és a *Kalevala* jellemző formai jegyeként számontartott alliterációk is végig jelen vannak a szövegben. A második énekben Eino a saját maga által okozott probléma elől menekülve erdei törpének áll, és besétál a *Hófehérke* hét törpéjének házába, akik azonnal maguk közé fogadják. Az epizód egyszerre evokálja a Grimm testvérek meséjét, melyben a törpék ércet bányásznak és annak 1937-es *Hófehérke és a hét törpe* című The Walt Disney Company által készített animációs film adaptációját, ugyanis Eino új barátai egy „Hejhó” kezdetű dalt énekelnek a bányába menet (Varró 2018, 29–31), ami a film hasonló jelenetében elhangzó betétdal címe és refrénjének kezdete is. A hét törpe nem kerül megnevezésre, és ugyanebben a formában, tehát az allúzió szintjén jelenik meg Hófehérke is a történetben, akinek érkezése Einóból akkora felháborodást vált ki, hogy inkább továbbáll, mert egyébként is túl sok számára a kényelmetlenség. Az Eino által okozott bonyodalom megoldásának kulcsa a szereplő saját képességeinek felismerése és a probléma önálló megoldása, a könyv történetei nem kifejezetten didaktikusak, de mint azt kritikájában Tamás Zsuzsa is megjegyezte, „pedagógiailag is tökéletesen rendben vannak” (Tamás 2019). A kötet négy története közül *A kíváncsi óratörpe* és *A kis hablegény* azok, amelyekben egyértelműen a mesés elemek dominálnak, ezek állnak legközelebb a már említett Lázár Ervin-i hagyományhoz.

A harmadik történet, amit a fülszöveg Andersen-paródiaként mutat be, nemcsak a hablegény tematikában idézi meg Hans Christian Andersen meséjét, hanem kezdő soraiban is. *A kis hablegény* ezzel a mondattal indul: „Messze kinn a tengeren kékséges kék a víz, akár a búzavirág szirma, s átlátszó, mint a legtisztább üveg” (Andersen 2000, 16), a hablegény történetébe így kezdett bele Varró Dániel: „Messze északon, ahol a tenger kék, és a lebukó nap hatványakfehér habokon megcsillanó, rózsás fényétől aranyos...” (Varró 2018, 44). Formai szempontból kissé kivételnek tekinthető ez a szöveg a kötetben, ugyanis egy makámával állunk szemben:

Egyedül éldégélt egy elsüllyedt hajóban, • vagyishát, na jól van, • nem teljesen egyedül, hanem hat nővérével együtt, de árván, • mert az anyukájukat elszakította tőlük sajnos egy végzetes éjen egy titokzatos ármány, • nem tudni, hogy egy mélytengeri örvény, egy mérges pókhal vagy egy bepipult piránya, • vagy a viharos erejű délkeleti szél, aminek azóta sem változott meg az iránya, • ... (Varró 2018, 44).³

A makáma a 19. század óta jelen van a magyar költészetben (lásd Cseh-Polgár 2018, 299–301), és a műfaj Varró opusában sem újdonság, mint arra Fülöp Dorottya is felhívta a figyelmet, 2016-os *Mi lett hova?* című verseskötete-

³ A szöveget tagoló fekete pontok helyén a könyvben eredetileg kis kék polipok szerepelnek.

tében már szerepeltek rimes prózaversek (Fülöp 2019, 110). A *hitvesi költészet nehézségeiről* és az *Üzenet az olvasóknak* című verseiben megjelölésre is került a forma: „Arról szól ez a makáma, – hogy az ember milyen szomorú lesz, ha a hitvese már régen ugrott a nyakába –”, utóbbi még rövid magyarázattal is szolgál: „itt a költészet és a próza közti mezsgyén, – ami ugyebár a rimes próza, más néven makáma –” (Varró 2016, 31, 73).

Andersen *A kis hableány* című meséjének megidézése mellett a Grimm testvérek *Hamupipőkéjére* történik még utalás, de ebben az esetben a szereplők árvasága és a gonosz mostohanővérek kegyetlenkedéseinek felemlegetésében ki is merülnek az allúziók. A mese főszereplője azonban, az anderseni mintától eltérően, mint az a címből is kiderül, nem egy hableány, hanem egy hablegény. A kifejezés ugyan nem számít ismeretlennek a magyar nyelvben, ugyanakkor használata nem gyakori. Az elsődlegesen gyerekeket megcélzó médiában a Walt Disney által készített 1989-es *A kis hableány* animációs filmjében, és sikere okán azonos címmel megjelent tévésorozatban is több hablegény, férfi sellő karakter szerepel.

A történet főszereplője, a kis Jesper, aki még csak beszélni sem tud, egy nap teljesen egyedül marad, elindul megkeresni nővéreit és végül Valdermár dán király udvarában szabadítja ki őket egy akváriumból. Az elveszettnek hitt anya is visszatér a történet végén Kalle troll jóvoltából, és „onnantól kezdve mindig együtt csalta a hajósokat halálba • a Jesperrel kiegészült családi dalárda” (Varró 2018, 44). A *Kis viking legendárium* szövegeiben szép számban találunk kifejezetten a felnőtt olvasóknak, sőt gyakran irodalmároknak szánt allúziókat és humort, ezek egyike a valószínűleg Vajda Péter 1839-es *Hamlet* fordításából szállóigévé vált „Valami bűzlik Dániában” parafrázisa: „de szerintem ki kell menned a part-ra, Dániába, • ahol az embereknek az a mániája, • hogy reggelire nyers halas szendvicset esznek, és nem müzlit, • ezért rendszerint valami bűzlik” (Varró 2018, 48). A fenti idézethez hasonlóan a szövegben rengeteg humor és játékosság van, előbbi egyik forrása az, hogy Jesper még nem tud beszélni, kommunikációs képességei konkrétan ennyiben merülnek ki: bluggy. Ez a tény a történet több epizódjában a komikum fő forrásává válik. Az első segítő egy tarisznyarák, aki annyira bölcs, hogy megérti Jesper blugyogását. A tarisznyarák-jelenet előbb a „Szerencséd, hogy öreganyádnak/apádnak szólítottál!” meseformulát parodizálja:

meglátott egy tarisznyarákot, aki nagyon öregnek tűnt, és nagyon bölcsnek, • úgyhogy megszólította, hogy „bluggy-bluggy”, és ezt úgy értette, hogy „Adjonisten, öregapám!”, • mire a rák felemelte az ollóját, és mérgeesen vágta Jespert vele kupán, • mert tényleg nagyon bölcs volt, úgyhogy megértette, amit mondott neki, de amilyen bölcs, pont olyan goromba, • és azt felelte, hogy „Balszerencséd, hogy öregapádnak szólítottál, mert nem szeretem, ha megjegyzéseket tesznek a koromra” • (Varró 2018, 48).

Ez a szereplő nemcsak a mesei segítők alakját idézi meg, hanem a Disney Stúdió *A kis hableány* (1989) animációs filmjének rák szereplőjét és az általa énekelt, magyar fordításban *Ringat a víz* címet viselő dal néhány sorát: „nem tudják, hogy itt zöldebb a hínár és ringat a víz is” (Varró 2018, 48). A szöveg parodisztikus jellege sokkal inkább irányul bizonyos toposzokra, formulákra, vagy egyik esetben egy szállóigére, mint magára az eredeti Andersen-mesére. A hirtelen árvaságra jutott főszereplő azok közé az attribútumok közé tartozik, melyeket egy váratlan fordulattal érvénytelenít a szöveg. Jesper anyukája a történet utolsó bekezdésében visszatér családjához, mert az első történetben Kalle troll jószívűen visszadobta a vízbe a partra vetett hableányt.

A könyvet igazán egységes világgá összefogó történet az utolsó és egyben leghosszabb szöveg, *A leprikónok átka*, amit Varró lapozgatós játékkönyv (game book) formában írt meg. Ez a lényegét tekintve egyszemélyes szerepjáték műfaj a szórakoztató irodalom regiszterébe tartozik, melynek zsánerei közül a fantasy, a kaland, a krimi, a tudományos fantasztikum, a horror, vagy ezek keverékei a leggyakoribbak. A műforma előzményei a XX. század első felére tehető, népszerűvé először az 1970-es években angol nyelven váltak a lapozgatós, többféle cselekményvezetés és lezárás lehetőségét felkínáló könyvek. Magyar fordításban az 1980-as és 90-es évek fordulójától jelentek meg különböző sorozatok, legismertebbek a *Kaland Játék Kockázat* és a *Fantázia Harcos*. Előbbit Varró meg is idézte *A leprikónok átka* bevezetőjében:

*Egy kis viking legenda olvasható alant,
mit mondjak, csupa játék, kockázat és kaland,
te vagy a főszereplő, ez egy olyan mese,
legyél a történetnek tevékeny részese!* (Varró 2018, 56.)

Magyar szerzők tollából a műfajban eleinte többnyire fantasy könyvek jelentek meg, ez a hullám 1989-től, a 90-es évek végéig tartott. Kiemelendők még a *M.A.G.U.S.*, egy magyar fejlesztésű szerepjáték világában játszódó történetek, amik a *Kalandorkrónikák* címet viselő lapozgatós játékkönyv sorozatban jelentek meg 2009 és 2011 között. Ezek a könyvek témáik és a bennük ábrázolt erőszak miatt nem tekinthetők gyerekirodalomnak, inkább a „young adult” kategóriába esnek. A kétezres évek elejére a magyar könyvpiacra lankadt az érdeklődés a lapozgatós kalandkönyvek iránt, valószínűleg ennek tudható be, hogy a *Kalandorkrónikák* is csak három könyvet ért meg. Az utóbbi – körülbelül – öt évben viszont, minden bizonnyal részben a nyugati populáris kultúrában tapasztalható 80-as évek nosztalgiájának köszönhetően újra fellendült az érdeklődés a szerepjátékok és ezáltal a műfaj egyszemélyes változatai iránt is. Ennek a trendnek köszönhető az utóbbi években a kalandkönyvek megsokasodása,

melyek között most már szép számmal találunk a fiatalabb korosztálynak szánt köteteket. Kifejezetten gyerek olvasóknak készülnek Bojti Anna kalandkönyvei, az első, az *Éjszaka az állatkertben* (2019) írásába saját bevallása szerint részben azért fogott bele, mert a *Kaland Játék Kockázat* könyvekhez, amiknek ő is lelkes rajongója volt, még kicsit fiatalnak tartotta a saját gyerekeit (Bojti 2019). A műfajban az utóbbi években nem csak kortárs és új szerzők művei tűntek fel. Nagy Ádám, Trencsényi László és Veszprémi Attila a magyar gyerekirodalom egyik leghíresebb regényét dolgozta át kalandkönyvvé, a kiadvány *A Pál utcai küldetés – Mentsük meg Ernőt!* (2020) címen jelent meg. Varró Dániel *A szomjas trollja* is ennek a hullámnak a részét képezi, annak ellenére, hogy a zsáner elsődleges megjelenési formája a próza.

A játékkönyveknek számos változata létezik, egy részük a szerepjátékokból ismert karakterlapok megalkotásával kezdődik, és a játékosnak számon kell tartania, milyen tárgyak kerülnek birtokába, a történet küzdelmeinek kimenetelét pedig kockadobások döntenek el, egyes könyvekhez még a tájékozódást megkönnyítő térképek is tartoznak. *A leprikónok átka* ebben a tekintetben az egyszerűbb játékmunkával rendelkező kiadványok közé tartozik, az olvasás/játék csak papírt és ceruzát igényel néhány tárgy nyilvántartása céljából. A *Kis viking legendárium* fantasztikus és varázslatos lényekkel, csodákkal teli tájain sok minden lehetséges, de nem bármi. A három bevezető meséből már kiderül, hogy ennek a világnak része a halál, Kalle troll vikingeket lakmározik, a hableányokat fogva tartó dán király pedig egész udvarával együtt veszik oda *A kis hablegény* fináléjában. A szereplők tetteinek mindig következményei vannak, Eino, a kíváncsi óratörpe egy egész városka életét taszította káoszba megmondhatatlanságával. Ezzel összhangban a nem megfelelő döntések *A leprikónok átkában* a kis viking kalandor halálát eredményezhetik vagy a történet befejezésének ellehetetlenülését. Ezért kijelenthetjük, hogy ez a fantasztikus lények által benépesített világ a *Túl a Maszat-hegyen*-hez hasonlóan egyfajta mesei/fantasztikus realizmus igényével működik, mely egyébként nem idegen a fantasy műfajától, sőt jól összerakott a hard fantasy és a sword and sorcery történeteknél alapvető elvárásként fogalmazódik meg a saját törvényszerűségeit működtető világ megeremtése.

A leprikónok átkában egy viking fiú bőrbe bújhat az olvasó, aki testvérével, Tekertagyú Jorikkal és a házi kedvenc Sigmunddal, a szárnyas vadmalaccal indul útnak megmenteni faluját a leprikónok átkától, melynek következtében minden felnőtt gyerekké varázsolódott. A történet előrehaladtával a kalandornak különböző tárgyakat kell megszereznie, próbatételeket kiállnia, csatákat nyernie és furfangos rejtvényeket megfejtenie. A lapozgatós kalandkönyvek jellegéből adódóan, vagyis azért, mert a cselekmény ugyan lineárisan halad előre, de renge-

teg variációja létezik annak függvényében, hogy a problémamegoldás melyik módját választja ki az olvasó, valamint tekintetbe véve a különböző potenciális végkimeneteleket, melyek között ott a kudarc lehetősége is, a cselekmény behatóbb vizsgálata legalább annyira szövevényes barangolást eredményezne, mint amilyen maga az olvasása, így meghaladná ennek a tanulmánynak a kereteit. A száznegyven számozott versszakra osztott szöveg néhány versbetétet leszámítva nibelungizált alexadrinokban van megírva, melynek leginkább 7/7-es és 7/6-os sorváltozatai jelennek meg a szövegben, amik páros rímekben végződnek. Minden számozott szövegegység végén általában kettő, néhány esetben három, vagy amennyiben „szakutcáról” van szó, egyetlen szám jelöli a soron következő lehetséges versszakokat.

A kötetben ugyan nem első ízben találkozunk vikingekkel, Kalle troll a könyv elején négyet is elfogyasztott, de ez a történet az egyetlen, amelynek főszereplői emberek. A vikingek, főleg az elmúlt két évtizedben, a populáris kultúra népszerű karaktereivé váltak mindenféle médiumban. A tévésorozatok tekintetében két népszerű példa is kínálkozik, a kanadai History Channel *Vikings* (2013–2020) című sorozata és az eredetileg a BBC által elindított *The Last Kingdom* (2015–2022). A filmeket szinte lehetetlen számba venni, soraikban kosztümös drámát és fantasyt egyaránt találtunk, de a téma népszerűségét jelzi Robert Eggers nemrég megjelent *The Northman* (2022) című filmje. A videojátékokat sem kerülték el a vikingek, az *Assassin's Creed* sorozat Velence, Párizs és sok egyéb helyszín után Valhallába is eljutott 2020-ban. A *God of War* játékok eredetileg a görög–római panteont dúlták fel, 2018-tól az északi mitológia és ezzel a viking esztétika került a széria fókuszába. A *Hellblade: Senua's Sacrifice* (2017) című, horror elemekben bővelkedő dark fantasy játékban az északi és kelta mitológia alakjai kísértik a főszereplőt, a játék zenéjét szerző Heilung zenekar pedig egyike azoknak az experimentális folk formációknak, akik a germán és az északi hagyományokból és népzeneből merítve alkotják meg zenéiket, koncertjeik inkább nevezhetők előadásoknak. A metal zenének pedig külön alzsánerét képezi a viking metal, meghatározó előadói Unleashed, Amon Amarth, Ensiferum, Thyrfing és Enslaved. A viking-jelenség nem áll meg a nyugati kultúránál, Yukimura Makoto *Vinland Saga* című egyelőre befejezetlen mangája 2005 óta fut a *Weekly Shōnen Magazine*-ban, és a varázslatos elemeket nélkülöző, történelmi fikciók közé tartozik. A kifejezetten gyerekeknek szánt művek közül Cressida Cowell tizenkét kötetesre rúgó *Így neveld a sárkányodat* (2003–2015) című sorozatát fontos kiemelni, mely a Dreamworks Studio által készített animációs filmadaptációk révén hatalmas népszerűsége tett szert. Ebbe a gigászi méreteket öltő kulturális korpuszba ágyazódik bele Varró Dániel viking legendáriuma is, aminek központi története a sword and

scorcery alapformuláját követi, vagyis a nem varázshasználó szereplőnek egy természetfeletti erővel, boszorkánnyal/boszorkánymesterrel kell megküzdenie. A megelőző három történetben megismert helyszíneken és lényeken kívül a kis vitézek az átkot szóró leprikónokon kívül az ír folklórból még a fej nélküli lovas Dullahannal is találkoznak, de eszkimó-boszorkányok, druidák, bárdok és sárkányok is keresztezik útjukat. Viking történetről lévén szó, a Valhalla-beli látogatás és az Odin-színe-elé-járulás sem marad ki a cselekményből, melynek végén, amennyiben sikerült átvészelní a kalandokat és összegyűjteni az összes kelléket, megtörik a falu felnőtt lakosait sújtó átok, ezzel a történet boldog véget ér.

Végszó

Irodalmi tradíciók és toposzok ilyen nagymértékű megidézése szerves része a verses regény műfaji hagyományának is. Az egy nagy történetté összeolvaszhatóság lehetősége, valamint a kötetet a *Túl a Maszat-hegyen*-nel egy „világba” helyező fülszöveg is alátámasztja a műfaj vonzáskörébe helyezés létjogosultságát. De *A szomjas troll* esetében ennél sokkalta fontosabb szerepet játszanak a különböző mesei, mondai hagyományok és motívumok, a fantasy irodalom bizonyos alműfajainak sémái, valamint a kötetben megjelenő versformák, melyek az előzőektől teljesen eltérő hagyományok felé nyitnak dialógust. A lapozgatós kalandkönyv pedig mint ezen halmazok metszeteit magába rendező formátum jelenik meg. Az elsöre eklektikusnak tűnő kavalkád elemei azonban a mese és a fantasy együttállásának köszönhetően kifejezetten jól működnek együtt. Ezek összességének folyamánya a már említett duplafedelesség, vagyis hogy a szöveg korosztály szempontjából széles olvasóközönséget képes megszólítani. A kötet központi története, *A leprikónok átka*, pontosabban annak különböző variációinak elemzése és egybevetése lenne egy következő vizsgáldás tárgya.

Irodalom

- Andersen, Hans Christian. 2000. *Hans Christian Andersen meséi*. Ford. Rab Zsuzsa, e-könyv. <https://mek.oszk.hu/00300/00309> (2022. április 27.)
- Bárdos József. 2013. A gyermekirodalom fogalma. In Bárdos J. – Galuska L. P. szerk., *Fejezetek a gyermekirodalomból*. 11–22. Budapest: Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó.
- Bojti Anna. 2019. Egyedül lófrálni az állatkertben. *Pagony*. <https://www.pagony.hu/egyedul-lofralni-az-allatkertben> (2022. április 27.)
- Csehy Zoltán – Polgár Anikó. 2018. *Gyakorlati magyar verstan*. Bratislava: Univerzita Komenského u Bratislave. https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmj1/CSEHY_POLGAR_verstan.pdf (2022. április 27.)

- Fülöp Dorottya. 2019. „FÖNN A HAVAS TAJGÁN VALAHOL”. Varró Dániel: A szomjas troll. Kis viking legendárium. *Korunk* (9): 110–114.
- Gombos Katalin. 2007. A gyereklíra reneszánsza. *Iskolakultúra* (5): 42–58.
- Hegedűs Orsolya. 2012. *A mágia szövedéke: Bevezetés a magyar fantasy olvasásába*. Duna-szerdahely: Liliium Aurum.
- Kocsis Lenke. 2018. Egy verses regény a kortárs magyar gyerekirodalomban. In Zoran Paunović – Željko Milanović szerk., *KONTEKSTI – Četvrti međunarodni interdisciplinarni skup mladih naučnika društvenih i humanističkih nauka*. 237–246. Novi Sad: Filozofski fakultet, UNS.
- Poe, E. A. 2003. *A holló: Versek és elbeszélések*. Ford. Tóth Árpád et al. Budapest: Európa Diákkönyvtár.
- Tamás Zsuzsa. 2019. Kíváncsian kandikál ott, hogy élnek a skandinávok. Varró Dániel: A szomjas troll: Kis viking legendárium. *Revizor* <https://revizoronline.com/hu/cikk/7972/varro-daniel-a-szomjas-troll-kis-viking-legendarium/> (2022. április 27.)
- Tolkien, J. R. R. 2005. *A Gyűrűk Ura*. Ford. Göncz Árpád és Tandori Dezső. Budapest: Európa Diákkönyvtár.
- Varró Dániel. 2016. *Mi lett hova?* Budapest: Jelenkor Kiadó.
- Varró Dániel. 2018. *A szomjas troll: Kis viking legendárium*. Budapest: Jelenkor Kiadó.

Lenke KOČIŠ

TRAGOM ŽANROVA, OBLIKA I MOTIVA

Danijel Varo: Žedni trol: Mali vikinški legendarijum

Rad je posvećen utvrđivanju korena žanra, forme i motiva dela Danijela Varoa *Žedni trol: Mali vikinški legendarijum*, objavljenog 2018. godine. U pitanju je izrazito heterogen skup, što ne iznenađuje s obzirom na prethodni književni opus ovog autora. Istraživanje je usmereno prvenstveno na topose dečje književnosti i fantastike u tradicionalnim i/ili neuobičajenim oblicima, imajući u vidu evidentan uticaj popularne kulture XX veka. Osim toga, svaka od četiri priče jeste delo u drugačijoj stihovnoj formi, ili pak evocira drugačiju književnu tradiciju. U vezi sa *Žednim trolom* postavlja se i pitanje odnosa prema aktuelnim (pop-) kulturnim tokovima i definisanje potencijalne čitalačke publike, u svetlu sistema aluzija i motiva datog dela.

Ključne reči: književnost za decu i mlade, književna fantastika, interaktivna knjiga

Lenke KOCSIS

TRACKING GENRES, FORMS AND MOTIFS

Dániel Varró: The Thirsty Troll: Little Viking Legendary

The study aims to unfold the literary roots of Dániel Varró's book titled *The Thirsty Troll: Little Viking Legendary* published 2018 with special attention to genres, verse forms and motifs. Taking the author's former work into consideration, it is hardly surprising these qualities and

attributes are quite heterogenic in this text. The analysis focuses on the themes and patterns of children's and fantasy literature, taking the influences of 20th century popular culture into account. Furthermore all of the four stories of this book are written in different forms of verse, evoking additional, different literary traditions. Regarding the *The Thirsty Troll* relations to contemporary cultural trends must also be considered, just as the assessment of the potential audience considering the nature of the book's allusions and topics.

Keywords: children's literature, fantasy literature, game book